

Рудолф Щайнер

Вътрешният аспект на социалния въпрос

Събрани съчинения 193

Превод от английски: Иван Стаменов
със съдействието на Петър Матеев

Съдържание

Лекция 1. Цюрих, 4 февруари 1919 г.	
За правилното отношение към човешкия елемент в света. Как може да се развие по-дълбоко разбиране в душите ни за връзката на човешкия елемент с природата и космоса. Как да търсим истинската сила на духа.....	2
Лекция 2. Цюрих, 11 февруари 1919 г.	
Отделните членове на социалния организъм с оглед на различните начини, по които човешките същества са свързани с духовния свят. Мистерията на Голгота като събитие за цялото човечество. Духовните пътища към Христос: пътят на мисълта и пътят на волята.....	11
Лекция 3. Цюрих, 9 март 1919 г.	
Истинска реалност и илюзорна реалност в социалния живот. Ясното различаване на живите истини от живите лъжи трябва да стане добре усвоено умение в душите на съвременните хора. Вътрешната връзка между духовно-културния живот и живота преди раждането. Политическата държава като пълна противоположност на отношенията между душите в духовния свят. Икономическият живот като сферата, в която се разгръщат импулсите, които човек запазва в живота след смъртта. Духовно-културният живот като лекарство за остатъците от антипатиите, които човек носи със себе си от престоя в духовния свят преди раждането. Троичното разчленяване на социалния организъм като единственото средство, в което намира изражение истинската реалност.....	23

Лекция 1. Цюрих, 4 февруари 1919 г.

За правилното отношение към човешкия елемент в света. Как може да се развие по-дълбоко разбиране в душите ни за връзката на човешкия елемент с природата и космоса. Как да търсим истинската сила на духа.

Точно сега, когато тук, в Цюрих, изнасям публични лекции върху социалния въпрос¹, може би е най-удачно в нашата научна група да се занимаем с вътрешния аспект на този социален проблем, който е извънредно важен в наше време. Знаем, че във всяко човешко същество, което срещаме в сетивния свят и което застава пред сетивните ни органи, трябва под повърхността му да разпознаваме истинския вътрешен човек. По начало осъзнаваме този вътрешен човек едва когато признаем, че той изконно е свързан и принадлежи към всичко, което е сродно с човешката природа и с мъдростта, от която е изтъкан и изпълнен светът.

Просто помислете, скъпи приятели, колко различен е антропософският мироглед относно света – и особено по отношение на човешкото същество — в сравнение с обичайните възгледи! Припомнете си опита ми да очертая антропософските възгледи — спомнете си всичко, което сте чели в моята „Тайна наука“² — и ще разберете следното: Еволюцията на Земята не само е свързана с човека, но я разглеждаме като продължение на по-ранни, така да ги наречем, инкарнации на нашата планета Земя. Нашата сегашна еволюция на Земята е продължение на еволюцията на Старата Луна, тя пък е продължение на Старото Слънце, а Старото Слънце — на Стария Сатурн. След това помислете за всичко, което е било необходимо, за да се постигне тази планетарна еволюция до днешното ѝ състояние Земя, и ще си кажете: През целия този космически процес човекът винаги е присъствал. Човекът участва във всеки негов етап. Всички сили и събития в космоса са съсредоточени върху човека — ето как трябва да приемаме това.

В един от разговорите между Капезий и Посветения, това е в една от моите мистериини драми, специално се опитвах да покажа какво впечатление би трябвало да има у всекиго, ако той действително разбира, че всички йерархии на боговете и всички сили на всемира са съсредоточени върху задачата да поставят човека в центъра на тяхната творческа дейност.

Относно този напълно верен мироглед изтъкнах още, че е много важно да се подчертае необходимостта от скромност у човека — че е съществено важно да си казваме отново и отново: „Да, ако съзнателно изживеем цялото си същество в неговата връзка с космоса и ако се проявим изцяло, тогава ще се изявим като микрокосмос! Но в действителност сега до каква степен сме способни да добиваме познание или опит, или да проявяваме онова, което сме като човешки същества в най-висшия смисъл?“ Всеки път, когато си дадем ясна сметка за нашата същност, ние се раздвояваме между гордостта и скромността.

Със сигурност ние не трябва да допускаме проява на гордост, но също така не трябва и да се поддаваме на прекомерна скромност. Може да се смята за истинско поражение, ако

---

¹ Тук и на други места по-нататък става въпрос за лекциите включени в Събрани съчинения 328, Социалния въпрос.

² Бел. прев. (тази и всички следващи бележки под черта са на преводача).

Има се предвид книгата „Въведение в Тайната наука“, където са разяснени темите, за които Щайнер говори по-нататък.

знаем нашето място в света от космическа гледна точка, но се провалим да изпълним задачите си по най-добрия възможен начин. Никога не можем да мислим достатъчно смело за онова, което сме определени да бъдем. И никога не можем достатъчно сериозно да опишем космическата отговорност, която трябва да завладее човека, ако той осъзнава връзката между целия всемир и човешкото същество.

В светлината на Духовната наука това не трябва да остане просто една идея, просто един факт от познанието; това трябва да се превърне в изживяване — живо усещане за свещено благоговение пред онова, което човек е предопределен да бъде, макар сега само в най-редки случаи да проявява много от заложите си. И също така всеки път, когато срещнем друг човек, трябва от това изживяване да сме подтикнати към чувството: „Ето, ти стоиш пред мен и проявяваш някои качества в настоящото си възплъщение. Но ти преминаваш също така от живот в живот, от инкарнация в инкарнация. И във възходящата поредица на твоите животи се проявява вечността.“

Можем да разширим и да задълбочим това изживяване в много други направления. От това изживяване с помощта на Духовната наука сме доведени до истинското оценяване на човешката стойност — до висока оценка на човешкото достойнство в контекста на света. Това изживяване може напълно да проникне душата; то е в състояние — стига да вдъхнови целия ни вътрешен живот — да ни помогне с правилното настроение да подобрим отношенията си с останалите човешки същества.

Всичко това, което току-що обясних, можем да отнесем към най-важните дарове на съвременната Духовна наука — защото се научаваме правилно да ценим всичко човешко в света. Това е едната страна на нещата.

Друго нещо ще оживее в нас, ако чувстваме дълбоко Духовната наука, а не я разглеждаме само теоретично. То е следното. Ако вземем под внимание всичко случващо се в света, всички природни сили в земята, водата и въздуха — ако вземем под внимание и всичко, което свети над нас от звездите и което диша във въздуха — всичко това ни говори от множеството царства на Природата. Ако размишляваме над всичко това в светлината на Духовната наука, ще открием, че го намираме дълбоко свързано с човека! Всичко ще има стойност за нас, защото ще сме успели да направим връзката му с човека. Свърхсетивното усещане ни кара да чувстваме самата истина, че човек е свързан с всичко във всемира.

Поетът Кристиан Моргенщерн³ е дал ясна форма в красиви стихове (за които често съм говорил във връзка с една конкретна глава от Евангелието на Св. Йоан) на изживяването, което ни обзема, когато позволим на най-висшите царства в Природата да работят върху нашите умове. Тогава си казваме: „Растението съзерцава отвисоко безжизненото царство на минералите... Несъмнено то се чувства по-горе в реда на Природата в сравнение с безжизнените минерали.“ [Кристиан Моргенщерн: Намерихме един Път. Измиването на нозете.] Но растението, което гледа отвисоко минерала, който му е подготвил почвата, трябва също да си каже: „Безспорно стоя над теб в йерархията на съществата, но именно

---

³ Рудолф Щайнер и немският поет, драматург и преводач Кристиан Ото Йозеф Волфганг Моргенщерн се запознават през 1909 г., като антропософският мироглед на Щайнер оказва силно влияние върху поетското творчество на поета. Моргенщерн умира от туберкулоза на 42-годишна възраст, броени месеци преди началото на Първата световна война, и по-точно на 31 март 1914 г. В случая Щайнер го цитира посмъртно, тъй като лекцията е изнесена на 4 февруари 1919 г.

на теб, тъй като израствам от теб, дължа моето съществуване. С благодарност се прекланям пред почвата, която се простира под мен.“

По същия начин трябва да си представяме изживяванията на животните по отношение на растенията, както и тези в човешкото царство, където човекът в хода на неговата еволюция се е повдигнал до по-високо положение. Човек трябва да гледа под себе си с благоговение и почит към онова, което в известен смисъл стои под него — не само като формулира всичко това интелектуално, но и като приеме проникващия пулс на живота във всички неща и му позволи да се превърне за него в истинско душевно изживяване. Ето как истинската Духовна наука трябва да ни води напред. По този начин тя ще ни позволи да изградим жива връзка между човечеството и всички други форми на живот.

А сега и трета гледна точка. Духовната наука не говори непрекъснато за „духа“, който е в основата на всичко — не и в пантеистичен смисъл. Не, Духовната наука не говори само за духовната реалност; целта ни е да позволим на тази реалност на духа да се влива директно във всичко — това е целта. Опитвам се да говоря по такъв начин, че за всеки, за когото Духовната наука е живо изживяване, да стане ясно, че щом мисленето ни се докосне до духа, самият дух оживява и се влита дълбоко в нашите мисли. Всеки, който е одухотворен от импулса на Духовната наука — ако мога така да се изразя — няма просто да размишлява за духа: той ще позволи на самия дух да говори чрез неговите мисли. Непосредственото присъствие на духа, дейната сила на този дух — това са нещата, към които ни води Духовната наука.

А сега вземете чувствата, които Духовната наука превръща в живот от дълбините на човешката душа, и ги сравнете със социалните изисквания, за които говорих по-рано в публичната лекция — социалните изисквания, които по определен начин живеят в съзнанието на днешния пролетариат.

Имайте предвид следното: Всичко онова, което днес живее в съзнанието на работниците като основа на тяхното знание, е една идеология — нищо повече от една мрежа, съставена от абстрактни мисли! Да, някои твърдят, че това било съществената характеристика на духовното изживяване — че това било просто една идеология: икономическите събития били единствената реалност. Тези събития, както те протичат, предизвикват конфликтите в човешкия живот; всичко, което човек мисли, научава и създава художествено, произлиза от тях като от димна завеса, като от мъгла. Всичко, което днешният човек нарича обичаи, морал, закон и тъй нататък — всичко това е като един театър на сенките; като пиеса с кухи абстрактни идеологии!

И сега сравнете този театър на сенките с духовния живот, който прониква душата от импулса на Духовната наука. Целта на антропософската Духовна наука е да изнесе духа като жива реалност в света чрез човешката душа. Този жив дух е като пратен в изгнание от съвременните възгледи, които са пуснали корени в средната класа и в които работниците, за тяхно нещастие, са се вкопчили. Изгнание... така това, което би могло да оживее в съзнанието на хората, „духът в мен“ — сега това съществува само като идеология.

Нека помислим отново: Доколко можем да разберем човечеството в този земен живот, ако използваме само сетивата си? Защо, ако искаме да придобием изчерпателен възглед за човека, трябва да се запознаем не само с еволюцията на Земята, но и с еволюциите на [предишните планетарни инкарнации] Луна, Слънце и Сатурн? Как изцяло липсва в

модерния мироглед онова възвишено чувство за човешкото достойнство, което ни позволява — след като го придобием от Духовната наука — да имаме правилни отношения, когато ние, като човешки същества, се срещем с други човешки същества!

Можете ли да допуснете поне за миг, че в хаоса на днешния социален живот може да се намери правилната връзка между един човек и друг човек, която е ключова за реалното разрешаване на социалния въпрос? Възможно ли е да възникне такава правилна връзка, ако не идва от оценката на човечеството от космическа гледна точка, която може да се намери само в духовното познание и в духовните опитности?

Трети аргумент. Днес не може да се намери никаква действителна връзка между областта на правото и човешките права, ако я търсим в абстрактните концепции, които са тъй обичани от икономистите и политолозите. Единственият начин е да се търси непосредствен личен контакт с фактите и със събитията от заобикалящия ни свят. Този трети аргумент ни връща към онова, което вече загатнах: с помощта на Духовната наука, която приемаме в душевния си живот, трябва да изживеем нашата връзка с всички същества, които се намират над и под нас в йерархията — както в духовните светове, така и в Природата.

Сега разгледайте следния контраст. От една страна, нека разгледаме онова, което изпълва съзнанието на пролетариата — помислете колко далеч е от всякаква опитност за живата реалност на духа в човека, как всичко духовно е сведено до една идеология! Помислете и колко далеч е действителната духовно-проникната оценка за човека спрямо обичайния мироглед на пролетариата и схващанията му за същността на човека! И накрая, помислете колко отдалечени са почти стандартизираните днешни средства за оценка — а именно превръщането на всичко в икономически термини⁴ — в сравнение с възхищението към достойнството на човека, което намираме, щом се научим да изживяваме всичко, което може да ни даде Духовната наука за връзките между хората и тези между различните йерархии във всемира.

Нека разгледаме и друг контраст. Помислете докъде се докара човечеството в резултат на мощното нахлуване на материализма от миналия век в човешките души. От друга страна, помислете за надеждите, които могат да просветнат от знанието, че истинската Духовна наука вече е в състояние да намери път към сърцата на хората. Поставете тези два факта един до друг и се запитайте: Нима истинското разбиране на социалния проблем не зависи от това, дали човешките души ще възприемат онова, което Духовната наука може да им даде?

Ако изживеете правилно тези две перспективи — безнадеждното и обнадеждаващото — тогава, скъпи приятели, антропософската дейност ще стане за вас точно това, което днес трябва да бъде за всички хора: необходимост за живота. Необходимост, която трябва да оплоди всички други занимания.

Бихме казали: „Нищо не е по-ясно за мен в целия контекст на сегашното човешко развитие от това, че социалният проблем е назрял; но също така нищо не е по-ясно от това, че хората трагично се провалят при решаването на този социален проблем.“ В

---

⁴ В тази лекция Р. Щайнер не дава конкретни примери за такива икономически термини. Но се имат предвид такива, които принизяват човека до някакви бездушни форми, като „човешки капитал“, „човешки ресурси“ и т.н.

нашата епоха, когато социалният въпрос нахлува с пълни сили в живота, хората преминават през най-тежките изпитания. Изпитанието се състои в това, да намерят пътя към духа с помощта на вътрешната си сила. Днес не можем да търсим никакви откровения, освен ако не ги търсим свободно; понеже от средата на петнадесети век живеем в епохата на Съзнателната душа — епохата, в която всичко е определено да бъде поставено в светлината на съзнанието.

Нека не изпадаме в безплодни самосъжаления: „Човечеството беше сполетяно от една ужасяваща катастрофа... Защо боговете тласнаха човечеството в една такава покъртителна катастрофа⁵! Защо боговете не го изведоха на сигурно място, след като е твърде жалко, че хората трябваше да се озоват насред такава прежеждие?“ Нека не забравяме, че живеем в епохата, когато свободната духовна дейност на човека ще намери изява — когато боговете според тяхната основна служба не се разкриват, човекът по свободно решение ще отвори вътрешния храм на душата си, за да ги покани.

По отношение на най-важните аспекти от човешката еволюция, както и по отношение конкретно на християнството, се намираме в повратна точка. Определено много хора, които имат активна социална дейност, изразиха готовност да приемат християнството — но само толкова християнство, колкото беше необходимо да им напомня за личните социални идеали. Но този най-важен измежду всички импулси, който сам по себе си осмисля и дава цел на земното съществуване, не е редно да се разглежда по този начин.

Трябва да ни е ясно: Всичко, което досега се е разбирало като християнство, е едва началото. То се свежда до малко повече от признаване на факта, че Христос някога е присъствал в човека Исус и е преминал през Мистерията на Голгота. Всичко, на което християнството е успяло да научи хората за близо 2000 години, е простият факт, че Христос е слязъл на Земята и е установил връзка с тази Земя. Човешкото разбиране не беше узряло за повече. Едва сега, в Петата след-атлантска епоха, епохата на Съзнателната душа, човечеството узрява за разбирането на нещо повече от факта, че Христос е преминал през Мистерията на Голгота — сега разбираме и истинската значимост на това събитие. Човечеството ще е способно да разбере съдържанието на Мистерията на Голгота само чрез духовните основи, които могат да бъдат положени през Петата след-атлантска епоха.

В нашите лекции често съм отбелязвал до каква степен е банално да казваме: „Днес ние живеем в преходно време.“ Всички времена са преходни времена! Важното не е в това, да говорим, че този или онзи период е време на преход; важното е да виждаме какво се включва и какво се очаква в конкретен преходен период. Това е същественото — да разбираме какво се променя!

От много гледни точки съм отбелязвал тук специфичните промени, които се извършват в наше време в човешкото съзнание и по-общо: в човешкото душевно развитие. Днес бих желал да обърна отново внимание на един конкретен аспект от земната еволюция на човека.

Както казах и по-рано, чрез Духовната наука ние не просто търсим средство, с което да занимаваме мислите си за духовното, но и средство, чрез което живата реалност на духа

---

⁵ И тук, както в повечето лекции върху социалния въпрос, се има предвид конкретно наскоро приключилата или все още бушуваща Първа световна война, в зависимост от времето, когато е изнасяна дадена лекция.

да се разкрие в нашето мислене. Във връзка с това можем да си припомним и думите на Христос Исус: „Аз съм с вас през всички дни до свършека на света.“

Правилният начин да разбираме Духовната наука не е да вярваме, че цялата същност на християнството се съдържа веднъж и завинаги в Евангелията, а да сме наясно, че Христос наистина присъства във всички времена, чак до края на света. Той присъства не като мъртва сила, призоваваща само за вяра, а като жива сила, която се проявява с нарастваща сила. И какво е това проявление в нашата епоха? — Съдържанието на съвременната Духовна наука. Духовната наука не се задоволява само с разговори за Христос, но и казва онова, което Христос иска да каже на хората от сегашната епоха — с помощта на човешките мисли.

Така че можем да кажем: В онези древни времена, когато човешкият живот беше предимно инстинктивен, когато в техните души беше оцеляло нещо от старото атавистично ясновидство, тогава духовното говореше в душите на хората. То беше активно в човешките мисли и в човешката воля. Наистина боговете обитаваха човека. Днес обаче те се проявяват в човека по различен начин. Можем да го обясним със следното.

В древни времена боговете имаха конкретна задача за земната еволюция — те бяха поставили изпълнението на задачата като основна цел. Те изпълниха задачата си, като инспирираха хората със собствените си сили и като вдъхваха имагинации в човешката душа. Но — колкото и да е странно — тези изначални цели за земната еволюция вече са постигнати. По принцип бяха постигнати в края на Четвъртата след-атлантска епоха. Оттогава насам духовните Същества от по-горните Йерархии (които от наша гледна точка можем да наречем богове) се намират в по-различна връзка с човешките души.

Някога боговете потърсиха хората, за да осъществят целите си за Земята с помощта на човешките същества. Днес е обратно — хората трябва да потърсят боговете; чрез вътрешната си дейност хората трябва да се повдигнат към боговете. Човешките същества трябва да постигнат такава връзка с боговете, че да осъществят целите си — съзнателно поставените цели — с помощта на божествените сили. Това е правилният подход в епохата на Съзнателната душа. В по-ранни времена целите на хората бяха несъзнателни, инстинктивни, само защото съзнателните цели на боговете се извяваха чрез тях. Човешките цели сега трябва да станат още по-осъзнати и тогава те ще се слеят със силите, които са в състояние да ги повдигнат до сферата на боговете, така че човешките цели да се инспирират с божествени енергии.

Скъпи приятели, задълбочете мислите си в тези думи. В тях се съдържат много важни неща. Те посочват онова, което ще е необходимо от нашето време напред и което трябва да раздвижи най-съществените естествени стремежи в дълбините на човешкото същество. Можем да култивираме тези стремежи в различни области на душата. Преди всичко трябва да търсим задълбочаване в социалния живот, като в междучовешките ни отношения се ръководим от Духовната наука. Понеже в по-ранни времена боговете се занимаваха директно с еволюцията на човечеството и използваша хората за постигане на определени цели, по същата причина някога хората бяха много по-близки един с друг, отколкото днес. Така трябваше да бъде.

Днес човешките същества в известен смисъл са разединени и се налага да търсят по-различна връзка помежду си. Но по-напред те трябва да научат следното. От чисто

външна гледна точка също можете да се уверите навсякъде, че едно човешко същество знае съвсем малко за другите хора. Духовната наука едва започва да показва как трябва да разбираме човешката природа и човешката стойност в космически контекст. В ежедневието си живот човек знае малко за останалите човеци; той не прониква дълбоко в душата на своя събрат. Това е обичайното положение. Чрез задълбочаване на социалния живот трябва да се намери ново разбиране за човека и то трябва да проникне човешкото развитие. Вместо да виждаме само човека от плът, обхващайки го по материалистичен начин, като лишен от дух, трябва да достигнем степен на развитие на духовно наситения социален организъм, където можем да разпознаем дейността на боговете, извършвана с посредничеството на хората. Но ние няма да постигнем тази цел, ако не направим нещо за това.

Едно такова нещо е стремежът да се задълбочим в собствения ни душевен живот. Има много начини. Ще спомена само един — един медитативен път. От различни гледни точки и с различни цели можем да разгледаме ретроспективно досегашния си живот. Можем да се запитаем: „Как се е развил моят живот от детството?“ Но можем да направим това и по един специален начин. Вместо да съзерцаваме онова, на което самите ние сме се радвали или изживели, можем да обърнем вниманието си върху хората, които в живота ни се явяват като родители, братя и сестри, приятели, учители и т.н. И можем да поставим пред душите си вътрешната същност на всеки от тези хора, вместо да разглеждаме себе си. След време ще се намерим изправени пред факта, че всъщност дължим малко на самите себе си и че много или почти всичко се е вляло в нас от хората в обкръжението ни.

Ако превърнем тази самокритичност в честна вътрешна картина, ще достигнем до съвсем нова връзка с външния свят. От едно такова ретроспективно изследване ще съхраним определени чувства и впечатления. И те ще са като покълнващи семена, посадени в нас — семена, от които ще израстне истинското познание за човека. Всеки, който предприема отново и отново такова вътрешно съзерцание — при което разбира приноса на другите хора в неговия живот, може би отдавна мъртви или вече далече от нас — тогава, щом се срещне с друг човек и установи лична връзка с него, ще възникне една имагинация за истинската същност на другия човек. Това е нещо, което трябва да се появи като една вътрешна и чистосърдечна социална потребност, обвързана със задачите в сегашното време и необходима за бъдещото развитие на човечеството. По този начин Духовната наука трябва да разкрие практическата си сила да въодушевява и да обогатява човешкия живот.

Тази тема има и по-дълбок аспект. В по-ранни времена всяко себепознание, всеки самоанализ е бил много по-проста задача. Днес възниква дълбоко вътрешен социален импулс — и не само защото у някои хора се разгръща съзнанието за частна собственост или за крайна бедност. Този импулс се разкрива например и по следния начин. В наши дни обръщаме много малко внимание на факта, че в продължение на целия живот се извършва постоянен процес на съзряване. Вътрешно честни хора като Гьоте чувстват това. Дори в последните си години Гьоте още е бил ревностно ученолюбив. Той е продължавал да расте вътрешно; чувствал е, че не е приключил със задачата си да стане истински човек. И като се е връщал мислено към детските и младежките си години, той е виждал във всичко, което някога му се е случвало, една подготовка за опита, който идва в старческа възраст.

Днес хората много рядко мислят по този начин — още по-малко, когато разглеждат човека като социално същество. Всеки, щом навърши двадесет години, иска да принадлежи към някоя корпоративна организация или — ако използваме любимата фраза — да упражнява демократичното си право на избор! На никого сякаш не му хрумва, че има неща в живота, за които си струва да се почака, защото съзряването идва с годините. Съвременните хора си нямат понятие от това.

Това е нещо, което трябва да научим, скъпи приятели — че всички етапи на живота, не само първите две или три младежки десетилетия, носят дарове на човека.

Има и друго, което трябва да научим. Ние не се занимаваме само със себе си, но и с хората от други етапи на живота; и конкретно с децата, които се раждат и растат. Следствие от човешката еволюция е, че много от онова, което някога се е разкривало от само себе си в душата, сега трябва да се придобие чрез допълнителни усилия — чрез стремежа към познания за свръхсетивното или поне към реални знания за живота. Това важи както за децата, така и за хората като цяло — голяма част от тяхното собствено същество е скрито за самите тях. И това важи не само за опитностите, които ще дойдат по-късно в живота им. Много от онова, което в стари времена се е разкривало чрез атактичното ясновидство, сега е скрито за човека, който обръща внимание само на себе си, който търси знания само в себе си. То остава скрито от люлката до гроба. Това също е следствие от степента на съзнание, присъщо на нашата епоха. Може и да се стремим към ясни възгледи, но много неща остават скрити — и то точно в областта, където имаме нужда да виждаме ясно.

Това е специфична характеристика на нашето време: ние навлизаме в света като деца и носим определено качество, което е важно за света, за социалния живот на човечеството, за разбирането на досегашното развитие. Но ние не можем да достигнем знанието за това нито в детството, нито в по-зряла възраст, нито като остареем — не можем, ако останем затворени в себе си. Знанието за това обаче може да се добие по различен начин. Можем да го достигнем, ако с точно настроени духовни възприятия погледнем децата и осъзнаем, че в детето се разкрива нещо, което самото дете не знае и може би няма да разбере, но което може да се разбере от душата на друг човек, който в старческа възраст наблюдава внимателно това дете. Става дума за нещо, което се разкрива посредством детето — не на самото дете, нито на мъжа или жената, което това дете ще стане — а се разкрива на друг човек, който в по-зряла възраст наблюдава с истинска любов своите помлади съвременници.

Обръщам специално внимание на това, скъпи приятели, така че от това описание на нашата епоха да можете да видите как един социален импулс в най-широк смисъл прониква и се разраства в нашето време. Нима няма нещо дълбоко социално в следната необходимост... Необходимостта, според която животът дава своите плодове само когато напредналата възраст търси висшата си цел чрез дружбата си с младостта — дружба не само между този или онзи човек, а между стария и най-младия?

Социалното съдружие се търси от най-вътрешната ни духовна потребност и от усета за нашето време. И в този смисъл Духовната наука — когато говори на хора, които са подготвени до някаква степен чрез знанията в другите духовно-научни области — може да доведе до по-дълбоко разбиране на социалния проблем. Като хора, оформени от знанията на Духовната наука, пред вас стои велика социална задача, стига да приемете живота чувство, което социалните въпроси задвижват във вас, и го поставите като основа

за работа в полза на днешното човечество. Пренесете вашия ентузиазъм в социалните и обществените дискусии на нашето време, разпалете и задълбочете в себе си социалното чувство и разбирането за това, което трябва да възтържествува между човека и друг човек — тогава от вас ще се излива истинска антропософска дейност в социалната област.

Ще говорим повече по тази тема следващата седмица, когато отново между двете публични лекции ще имаме една лекция за подбран научен кръг.

Лекция 2. Цюрих, 11 февруари 1919 г.

Отделните членове на социалния организъм с оглед на различните начини, по които човешките същества са свързани с духовния свят. Мистерията на Голгота като събитие за цялото човечество. Духовните пътища към Христос: пътят на мисълта и пътят на волята.

Миналата седмица говорих, че ние, които сме тук като антропософи, можем да разберем в много по-дълбок смисъл всичко, което е необходимо за правилната оценка на парливите въпроси в наши дни. Ние можем да направим много повече по този начин⁶, отколкото е възможно в по-широк кръг. В известен смисъл можем да се разгледаме като квас — ако ми позволите да използвам библейската дума — подкваса, чрез която всеки според собствената си среда може да допринесе с нещо, ръководен от силата и топлината на импулса и съобразно нуждите на епохата.

Ако си спомним онова, което съм изтъквал в публичните лекции, правилно ще разберем належащата необходимост от значителни усилия за едно определено разделение — определено „разчленяване“ на социалния организъм. Често казвам „значителни усилия“, но и дума не може да става, че очаквам революционни резултати от днес за утре. Ние трябва да полагаме усилия за разчленяването на нещо важно, което под съвременните влияния е станало централизирано. Това, за което трябва да работим, е — вместо тъй наречената унитарна (единна) държава — обособяването на определена сфера от обществото, за нейното свободно разгръщане и самостоятелен живот редом с останалите области. Тази сфера обхваща всичко свързано с духовния живот, възпитанието на децата, образованието, изкуството, литературата, а също така (както вече съм отбелязвал и ще спомена в публичната лекция утре) всичко, отнасящо се до администрацията на гражданското и криминалното право.

Като втори „член“ на социалния организъм трябва да разпознаваме, но в ограничен смисъл, онова, което се нарича „държава“. Хората искат да трупат възможно най-много върху плещите именно на тази „[политическа] държава“ — държавните училища, социалните служби и тъй нататък. Такава е главната тенденция от последните четиристотин години. А днес под влиянието на социалните идеи и социалистическото мислене хората искат да пришият и икономическия живот, като го направят едно цяло с политическия живот. Тези две области обаче също трябва да се разделят. Политическата държава трябва да стъпи на своя собствена независима основа, като втори член на обществото. И същата относителна независимост трябва да има областта на регионалната икономика, където се движат стоките за търговия — това ще рече стопанският живот.

Сега, скъпи приятели, ще разгледаме този въпрос от една гледна точка, която е трудно разбираема за хората извън нашето движение. И ще напредваме в материята до своеобразна кулминация, така че от въпросната кулминация да бликне едно по-дълбоко разбиране за положението, в което се намира човекът.

Нека разгледаме най-напред онова, което в светски смисъл се нарича духовен живот. Духовният живот в този светски смисъл обхваща всичко, което по един или друг начин ни издига над личния егоизъм и ни довежда до общество с други човешки същества. Нека

---

⁶ Подразбира се събранието в по-тесен кръг от напреднали антропософи.

посочим за пример онзи аспект от духовния живот, който все още се явява най-важното проявление на земния духовен живот — който би трябвало да ни свърже със свръхземния духовен живот; имам предвид практикуването на религия, както се прави в различните църковни конгрегации.

В човешката душа има потребности, които карат хората да се търсят взаимно. Хората се обединяват, след като изпитват сходни потребности. Отглеждането на едно дете означава, че една душа се грижи за друга. Всеки, който чете дадена книга, излиза от егоистичния кръг на неговия личен живот — така е, защото той не е единственият, който приема мислите на автора; дори да е стигнал само до средата на книгата, той вече споделя тези мисли с по-голяма група от други читатели. И така, с помощта на това сродство на душевните изживявания се образува определено общество от хора. Това е важна характеристика на духовния живот: изворите на този живот са в свободата, в индивидуалната инициатива на отделното човешко същество, но все пак този живот събира хората заедно и образува общества [или братства], в които общото е обединяващо.

За всеки, който търси по-дълбоко разбиране, предлагам да запомни един факт — факт, който довежда всеки вид човешки братства в отношение към централното събитие на земната еволюция: Мистерията на Голгота. Причината е, че от Мистерията на Голгота насам всичко, засягащо човешките братства, принадлежи в известен смисъл към Христовия импулс.

Това е същественото — Христовият импулс не принадлежи на отделните хора, а на обществата [братствата] от хора. Истината е такава, че според възгледа на самия Христос е голяма грешка да се вярва, че отделният индивид може да установи пряка връзка с Христос. Същественото тук е, че Христос живя и умря, и после възкръсна от мъртвите заради цялото човечество. От Мистерията на Голгота насам, следователно, Христовото събитие е в пряко отношение (ще се върнем на това по-нататък) с разгръщането на човешки братства, където и да било. И съответно, ако наистина разбираме света, земният духовен живот, извиращ от най-индивидуалния източник и според личните особености и таланти, ни води към Христовото събитие.

Нека сега конкретно разгледаме този земен духовен живот — религията, образованието, изкуството и тъй нататък. С негова помощ придобиваме известна връзка с други човешки същества. Тук трябва да направим разлика между връзките, които правим заради личната съдба и кармата, и онези, които в този тесен смисъл не зависят от нашата карма. Някои от връзките, които осъществяваме в течение на живота, са пряко следствие от връзките, създадени в предишни животи; някои ще дадат кармичните си плодове в бъдещи животи. Човешките същества създават връзки едно с друго по най-различни начини.

Връзките, оформени директно от нашата карма, трябва да се разграничават от по-широките връзки, които възникват, когато срещаме хора при влизането ни в дадено общество, религиозна структура или братство със сходни възгледи, а също и да ги разграничаваме от онези връзки, създаващи се при четене на една и съща книга или чрез общото удоволствие пред едно произведение на изкуството, и т.н. Хората, които срещаме по тези начини на земята, не винаги са свързани с нас кармично от предишен живот. Несъмнено има общества, които се коренят в общата съдба [на хората от дадено общество] от предишни животи; но при по-широките групи, за които стана дума, обикновено не е така. Това ни довежда до следващата гледна точка.

В края на престоя ни в свръхсетивния свят, между смъртта и новото раждане, когато стигнем до момента точно преди следващата ни инкарнация, ние влизаме във връзка — в зависимост колко сме узрели за нея — с Ангелите, Архангелите и Архаите, също и с по-горните Йерархии. Но също така се доближаваме и до други човешки души, на които им предстои да се инкарнират след нас — души, които трябва да чакат по-дълго, тъй да се каже, за тяхната инкарнация. През този период имаме най-разнообразни свръхсетивни изживявания, вариращи според индивидуалната ни степен на развитие, преди да се потопим отново в земен живот. И силите, които получаваме тогава, ни поставят на земята в положение, което ни позволява да намерим пътя към тези опитности от земния духовен живот, за които стана дума по-рано.

Същественото, което трябва да разберем, е, че нашият духовен живот на земята — всичко, което добиваме като опитност от религията, чрез възпитанието и образованието, чрез художествените творби и т.н. — тези неща не се определят само от земните обстоятелства. Нашият земен духовен живот придобива своя характер от изживяванията, които сме имали в свръхсетивния живот, преди да се инкарнираме. Както образът в огледалото показва онова, което се отразява, така земният духовен живот ни насочва към изживяванията на човешкото същество, преди да е влязло във физическо тяло.

Нищо на земята не стои в толкова интимно, истинско и живо отношение спрямо свръхсетивния свят, както прави това земният духовен живот — той действително показва някои отклонения, много отклонения... Но самите тези отклонения имат изпълнено със смисъл отношение към всичко, което изживяваме — макар и по доста различен начин — в свръхсетивния свят. Тази връзка с живота преди новото раждане поставя духовния живот на земята в доста специално положение. Нищо друго в земния живот не е толкова обвързано с живота ни преди новото раждане!

Това е факт, на който духовният изследовател трябва да обърне особено внимание. Такъв изследовател различава духовния живот от другите земни занимания на човека, защото свръхсетивното наблюдение му показва, че духовният живот на земята произлиза и получава импулсите си от живота преди раждането. Така за духовния изследовател този земен духовен живот се разграничава от другите светски занимания на даден човек.

Различно стоят нещата с онова, което в строго определен смисъл се нарича политически живот — животът на гражданските права, който носи административен ред в човешките връзки. Забележете следното. Колкото и усилия да полагате, дори с най-точните методи на Духовната наука, по-дълбоките връзки на политическия живот... всъщност няма да намерите никаква връзка между политическия живот и свръхсетивното. Политическият живот е изцяло на земята! Трябва съвсем ясно да разберем значението на този факт.

Например какво можем да вземем за основополагащ светски [земен] тип правни отношения? Това е правото на лична собственост, на имущество. Ако аз притежавам парцел земя, правото ми на изключителни права за владение на земята ми се дават изцяло по политически път. Това е правото, което ми позволява да не разрешавам на всички други да използват земята, да я застрояват и т.н. Същото се отнася и с всичко, което е свързано с общественото право. Сборът от всички закони на общественото право, заедно с онова, което защитава обществото от външни намеси — това е всичко, което образува политическия живот в най-строг смисъл.

Това е неподправеният земен живот — животът свързан само с импулсите, които възникват между раждането и смъртта. Колкото и държавата да си представя, че е от Бога, истината, до която ни водят всички религии в техния по-дълбок смисъл, е следната. Първата истина беше съобщена от Христос Исус, когато с присъщите думи от онова време Той каза: „Отдайте, прочее, кесаревото кесарю, а Божието Богу.“ Изправен пред претенциите на Римската империя, Той преди всичко пожела да разграничи всичко онова, което произлиза от политическия живот, от другото, което носи отпечатъка на свръхсетивния свят. Но когато изцяло земната държава се държи така, сякаш е носител на свръхсетивен импулс — например когато държавата поеме отговорност за религиозния живот, за образованието (последното, за жалост, се приема за даденост в наши дни) — тогава сме изправени пред ситуация, която е описана в по-дълбоките религиозни учения, в които се казва:

„Навсякъде, където се прави опит за смесване на духовното и свръхсетивното със земното и политическото, там си имаме работа с тираничния Княз на този свят.“

Какво се разбира под „тираничния Княз на този свят“? Може би знаете, скъпи приятели, че хората доста са размишлявали по този въпрос, без да стигнат доникъде. Значението може да се намери само с помощта на духовно изследване. Тираничният [или неправомерният] Княз на този свят царува навсякъде, където властниците, които би трябвало да се занимават само с реда в земните отношения, претендират за власт и в духовната област — а освен това, както ще видим по-нататък, опитват да асимилират и икономическия живот. Законният [или справедливият] Княз на този свят е този, който включва в царството си единствено онези неща, които принадлежат само на живота между раждането и смъртта.

И така, стигнахме до разбиране на втория „член“ на социалния организъм в смисъла на Духовната наука. Това е онази област или царство, което се занимава с импулсите, включени само между живота между раждането на човека и смъртта.

Сега можем да разгледаме и третия „член“, икономическата област. Помислете, скъпи приятели, по какъв начин икономическият живот ни поставя в определена връзка със света. Лесно ще разберете каква е тази връзка, ако се помъчите да си представите, че е възможно икономическият живот напълно да ни погълне. Ако това се случи, какво ще представляваме? Ние ще бъдем мислещи животни, нищо друго. Ние не сме мислещи животни, понеже, освен икономически живот, имаме и правов живот — политически живот, а също и духовни познания — земен духовен живот.

Чрез икономическия живот ние сме поставени в центъра на човешките взаимоотношения. И понеже личните интереси се подхранват — точно в тази област на човешките взаимоотношения можем да развием интереси, които в истинския смисъл на думата водят до братството. В никоя друга област, освен тази на икономическия живот, не могат толкова лесно да възникнат братски отношения между хората.

В духовния живот... Какъв е преобладаващият импулс в земния духовен живот? Основно това е личният интерес — интересът, който се надига от същността на душата, това е сигурно, но все пак това е егоистичен интерес. Хората искат от религията да ги направи святи. От образованието искат да развие талантите им. Изискването към всеки вид художествено творчество е да донесе удоволствие в живота на хората и може би също да укрепи вътрешните им сили. Като цяло егоизмът е това, което в по-груб или по един по-

изтънчен начин поощрява даден човек — и това е разбираемо — да търси в духовния живот каквото му е необходимо.

В политическия правов живот, от друга страна, си имаме работа с нещо, което прави всички ни равни пред закона. Там разглеждаме отношенията на един човек с друг човек. Налага се да се питаме — какви трябва да бъдат правата ни. Сред животните не съществува въпрос за правата. В този смисъл ние също стоим по-високо от животните, дори в контекста на земните отношения. Но ако сме свързани с едно религиозно общество или с екип от училищни преподаватели, в такъв случай — също като в гражданските отношения — се натъкваме на лични претенции, лични желания. В икономическата сфера, ако преодолеем егоизма, се проявява нещо ценно, което не произлиза от личните желания — това е братството, грижата за другите, начин на живот, при който другите получават опит от нас.

В духовния живот ние получаваме според нашите желания. В правовата сфера ние поставяме изисквания за нещо, което ни е необходимо, за да си осигурим задоволителен човешки живот като равни измежду равни. А в икономическата сфера се ражда онова, което обединява хората според техните разбирания — това е братството. Колкото повече се култивира това братство, толкова по-плодотворен става икономическият живот. А импулсът към братството се проявява, когато установим определена връзка между нашето имущество и това на друг; между нашата необходимост и тази на други; между нещо, което имаме ние, и нещо, което има друг, и т.н.

Това братство, тази братска връзка между хората, която трябва да се разпространява във всички посоки на икономическия живот — ако искаме здраве там [в социалния организъм] – може да се разглежда като плодът на икономическата сфера. И ако успеем да го приемем вътре в себе си, ще можем да го вземем с нас през портата на смъртта и да го задържим в свръхсетивния живот след смъртта.

Тук, на земята, икономическият живот изглежда като най-низш измежду трите „члена“ на социалния организъм, но именно от него идва импулсът, който продължава да действа и в свръхсетивните светове след смъртта. По този начин ни се разкрива третият член на социалния организъм в светлината на Духовната наука. Същността на икономическата сфера в известен смисъл ни запраща в подчовешко ниво; но фактът е, че пак тя се явява и благословение, тъй като от братството в икономическия живот успяваме да пренесем отвъд портата на смъртта нещо, което се запазва у нас и там, след като влезем в свръхсетивния свят. Точно както земният духовен живот ни връща обратно, подобно на отразен образ, към свръхсетивния духовен живот преди новото раждане, така икономическият живот с всичко, което произлиза от неговото влияние върху хората — социални интереси, чувство на човешка дружба, братство — така икономическият живот ни насочва към свръхсетивния живот след смъртта.

Разгледахме поотделно трите социални сфери в светлината на духовното изследване: духовния живот, който отразява свръхсетивния живот преди новото раждане; политическия живот, който е ограничен в импулсите между раждането и смъртта; и икономическия живот, който ни показва изживяванията, които ще имаме, след като преминем през портата на смъртта.

Човешкото същество принадлежи не само на земния свят, но и на свръхсетивните светове. Човек носи със себе си плодовете, придобити от живота му в свръхсетивното

преди новото раждане, а сега развива в себе си семената (ако мога да използвам този образ) на изживяванията, които ще има в живота след смъртта. И както е вярно, че в този смисъл човешкият живот е троичен, разгръща се на земята с две отражения в свръхсетивното, такъв трябва да бъде и здравият социален организъм — троичен, ако искаме да служи като стабилна основа за човешкия духовен живот като цяло.

За онези от вас, които с помощта на Духовната наука са разбрали мястото на човека в космоса, има и по-дълбоки причини да разбират защо социалният организъм трябва да има троична структура; и защо, ако всичко е централизирано, ако всичко е натрупано хаотично в един неуреден социален живот, тогава човекът непременно ще започне да се изражда. И всъщност в съвременния живот, поне в някои отношения, [това израждане] доведе до ужасната катастрофа през последните четири години⁷.

Вие знаете: Обхващането на човешкия живот по такъв начин, че да се разбере как всяко човешко братство е вътрешно свързано с цялото човечество и с по-широкия свят – това е, което все повече и повече трябва да прониква хората от задълбочаващото се духовно-научно познание. Това е и истинското разбиране на Христос в нашата епоха и близкото бъдеще. Това трябва да разберем, ако днес искаме да слушаме Христос. Самият Той казва — и аз често съм Го цитирал: „Аз съм с вас през всички дни до свършека на света.“ С други думи: Христос не е говорил само по Неговото време на земята; Неговото Слово продължава да звучи и ние трябва да продължим да Го слушаме. Не би трябвало да се задоволяваме само с четенето на Евангелията (въпреки че те е добре да се четат отново и отново); ние би трябвало да се вслушваме в живите откровения, които извираат от Неговото продължаващо присъствие сред нас. В нашата епоха Той ни възвестява: „Обновете начина, по който мислите,“ (и Неговия предтеча, Йоан Кръстител, казваше: „Изменете мисленето си“) „така че да ви се разкрие троичната природа на човека, която изисква и социалната среда на земята да има троично устройство.“

Както разбирате, напълно основателно е да кажем: Христос умря и възкръсна за цялото човечество; Мистерията на Голгота е събитие, което засяга цялото човечество. В наши дни е особено необходимо да сме наясно с това — в наше време, когато народ воюва с народ в дивашка битка, и когато дори сега, след като събитията доведоха до криза, ние не откриваме никакво дълбокомислие, никакво съзнание за общочовешкото общество, а навсякъде около нас намираме само опиянението от победата! Нека не се заблуждаваме: Всичко, което преживяхме през последните четири години, всичко, което изживяваме сега и тепърва имаме да изживеем — за всеки, който вижда под повърхността, всичко това показва, че човечеството е изпаднало в криза в разбирането си за Христос. И причината за това е, че истинският братски дух, истинската връзка между хората е изгубена. И е крайно необходимо хората да се запитат: Как можем отново да намерим пътя към Христовия импулс?

Един прост факт ще ни покаже, че пътят не винаги се намира. Преди Христовият импулс да навлезе в земната еволюция чрез Мистерията на Голгота, народът, от който произлезе Христос Исус, гледаше на себе си като на богоизбран народ. И те вярваха, че щастието ще дойде в света само ако всички други народи измрат, а собственото им племе се разпростре върху цялото лице на земята. В известен смисъл това беше оправдана вяра, тъй като Йехова, богът на този народ, го беше избрал за свой народ, а Йехова беше разглеждан като един единствен Бог. Във времето преди Мистерията на Голгота това

---

⁷ На това място отново се има предвид Световната война.

беше оправдана вяра на стария еврейски народ, тъй като от този стар еврейски народ трябваше да произлезе Христос Исус.

Но след като се извърши Мистерията на Голгота, трябваше да се преустанови този начин на мислене. По-късно той стана отживелица. На мястото на почитта към Йехова трябваше да дойде почитта към Христос — тази почит ни кара да говорим за цялото човечество, както по-рано почитащите Йехова говореха само за въпросния един народ. На това неразбиране се дължи трагичната съдба на еврейския народ. Днес обаче също сме изправени пред всякакви проявления на такъв атавизъм. Какво е, ако не атавизъм, когато даден народ — въпреки че този народ може да вярва, че върши нещо съвсем различно и да използва различни думи — иска да обожествява някакъв свой Йехова, някаква специална национална цел!

Разбира се, вече не се използват старите религиозни изрази, но следствието от съвременните разсъждения е, че всеки народ иска да издигне собствен национален бог и по този начин да се ограничи в строго национално съществуване. И неизбежният резултат е, че народ воюва срещу народ! Ние сме свидетели на упадъчно завръщане към старата Йеховистска религия — с тази разлика, че Йеховистската религия се раздробява на множество Йеховистски религии. Днес ние наистина се сблъскваме с упадъчно завръщане към Вехтия Завет.

Човечеството е склонно да се раздробява на обособени части по цялата земя — точно обратното на духа на Христос Исус, Който е живял и се е жертвал за цялото човечество. Човечеството опитва да се организира под знака на национални божества — в духа на Йехова. Преди Мистерията на Голгота това е било в реда на нещата. Днес е упадъчно явление. Това трябва да се разбере ясно — пътят на национализма е завръщане към Вехтия Завет.

Подобно упадъчно явление подготвя тежки изпитания за човечеството. Може да му се противодейства успешно само с едно лечебно средство — отново да се направят стъпки към Христос по пътя на духа.

Всеки, който се занимава с Духовната наука, няма как съответно да не зададе искрено въпроса: „Как, водени от дълбините на нашите сърца и души, притиснати под условията на нашата епоха, можем да намерим Христос Исус?“

Това е много сериозен въпрос — преди също често съм говорил върху него от различни гледни точки пред тази публика — както се вижда от факта, че много от официалните проповедници на християнството също са изгубили Христос! Има много добре познати енорийски свещеници, пастори и т.н., които говорят за Христос. Проблемът на техните проповеди е, че хората могат да достигнат Христос чрез определено задълбочаване във вътрешния живот, определено вътрешно изживяване. Ако някой вникне в онова, което тези хора проповядват за Христос, ще установи, че те не правят разлика между Христос и Бог като цяло — Бог-Отец в смисъла на Евангелията.

Ще се съгласите, че например Харнак е знаменит теолог⁸. Имитиран е от мнозина и тук, в Швейцария. Харнак издаде една малка книга — „Есенцията на християнството“ — в

---

⁸ Адолф фон Харнак, немски историк и теолог. Популярен и извън родината си с неговата история на християнската догматика.

нея той пише много за Христос. Но това, което пише по адрес на Христос... защо то трябва да се отнася за Христос? То със същия успех може да се отнесе и към бога Йехова. По тази причина цялата книга „Есенцията на християнството“ е вътрешно неистинна. Тя ще стане истинна само ако се преведе на иврит — ако се преведе така, че там, където имаме думата „Христос“, използваме по-точната „Йехова“.

Това е истина, за която днешните хора нямат почти никакъв усет. Думата „Христос“ се използва от безброй проповедници по света и хората им вярват само защото чуват думата „Христос“ — вярват, че проповедникът наистина говори за Христос. Те никога не стигат до там, че да се замислят: „Ако зачеркнем думата „Христос“ от речта на пастора и я заменим с „Йехова“, само това и нищо друго няма да докара истинския смисъл!“ Виждате как в корените на най-дълбоките болки на нашето време намираме точно определена неистина.

Не мислете, че като казвам това, искам да обвинявам или да критикувам някого. Не е така. Желанието ми е просто да изложа фактите. Онези, които често падат в капана на някоя скрита неистина — бихме могли да я наречем и скрита лъжа — имат, общо взето, техни си добри намерения. Днес за човечеството е трудно да достигне истината, понеже онова, което определих като скрита неистина, разполага с изключително силна подкрепа в традициите. И тази скрита неистина, която е станала изповядвана от неизмеримо широки кръгове, става почва за израстването на други неистини, така че в най-различни области от живота попадаме на въпроса: „Има ли нещо, което още да отговаря на истината? Останала ли е някаква неподправена истина?“

По тази причина хората, които упорито следват пътя на Духовната наука, особено силно са подтикнати да се запитат сериозно: „Как да намеря истинския път към Христос — към това неповторимо Божествено Същество, Коемо безпогрешно може да се нарече Христос?“

Всъщност, ако тук, на земята, нашият духовен живот следва традиционните пътища на развитие от раждането до смъртта, ние нямаше да намерим причини да търсим Христос. Можем да сме духовни колкото си искаме, но нямаме причини да се приближаваме до Христос! Без да извършим нещо точно определено, което ще посоча след малко — ако просто вървим [по традиционния път] от раждането до смъртта, както правят повече съвременни хора — ще останем далеч от Христос. Как тогава да се доближим до Христос?

Импулсът за поемане на пътя към Христос — макар той да е често един импулс, идващ от подсъзнанието или от скрита област на чувствата — трябва да дойде от самите нас. Всеки човек, който е в нормално здраве, може да се приближи към Бога, когато свързваме с принципа на Йехова. Да не намираш бога Йехова не е нищо друго, освен болест в човечеството. Да отричаш Бог, да бъдеш атеист — означава, че в известен смисъл си болен. Всеки, който се е развил нормално и е здрав, не може да бъде отрицател на Бог, тъй като е просто смехотворно да се вярва, че здравият организъм може да има някакъв друг произход, а не божествен.

Значението на *Ex Deo Nascimur* („От Бога се раждаме“ или „По Бога направени“) е нещо, което се разбира от само себе си за правилно развития човек в течение на неговия живот. Аз съм роден от божественото — ако човек не разбира това, тогава той несъмнено има дефект, който се проявява в това, че е станал атеист. Но когато се доближаваме до тази

обща концепция за Божественото — наричана „Христос“ заради самозаблудите на днешните пастори — това не е реално доближаване до Христос.

Ние се доближаваме до Христос — тук подчертавам, че това има специално значение за нашето настояще — само ако отидем отвъд обичайните добри условия, дадени ни по естеството на нашата природа. Ние знаем, че Мистерията на Голгота се осъществи на земята, защото човечеството нямаше да е способно да опази достойното си човешко положение без Мистерията на Голгота — без нея нямаше да се намери път към Христовия импулс. И затова ние не просто трябва да открием нашата човешка природа между раждането и смъртта — ние трябва да я преоткрием, ако искаме да сме християни в истинския смисъл и да сме способни да се свържем с Христос.

А това преоткриване на нашата човешка природа трябва да стане по следния начин. Ние трябва да се стремим към вътрешната честност — ние трябва да се решим смело на тази вътрешна честност — да си кажем: „От Мистерията на Голгота насам ние не се раждаме свободни от предразсъдъци спрямо нашия мисловен свят. Ние всички се раждаме с определени предразсъдъци.“ Ако разглеждаме човешкото същество като съвършено, както го прави Русо или по друг начин, по никакъв начин няма да намерим Христос. Това ще е възможно само ако знаем, че човешкото същество, което живее след Мистерията на Голгота, има някакъв дефект, който човек може да компенсира със собствените си действия по време на живота тук, на земята: „Аз се раждам като човек с предразсъдъци и свободата от предразсъдъци в моето мислене е нещо, което трябва да постигна в живота.“

И как мога да го постигна? Едничкият възможен начин е следният: „Вместо да се интересувам само от собствения ми начин на мислене и от това, което аз смятам за вярно, аз трябва да развия безкористен интерес към всяко мнение, на което се натъквам — независимо колко силно го смятам за погрешно.“ Колкото повече човек се гордее със своите собствени догматични мнения и се вълнува само от тях, толкова повече се отдалечава от Христос през сегашната епоха от земната еволюция. Колкото повече развива социален интерес към мненията на другите хора, макар да ги смята за погрешни, толкова повече светлина получава в собственото си мислене от мненията на другите — и толкова повече се прониква в дълбините на душата си от едни думи на Христос, които днес трябва да се преведат в духа на новия Христов език.

Христос казва: „Доколкото сте сторили това на едного от тия Мои най-малки братя, Мене сте го сторили.“⁹ Христос никога не престава да разкрива Себе си на хората — така ще бъде и до края на земното време. Затова Той говори и днес на онези, които са склонни да слушат: „Каквото и да мисли най-малкият от вашите братя, трябва да знаете, че Аз мисля в него; и че Аз влизам в чувството ти всеки път, когато смириш чуждата мисъл с твоята собствена, и всеки път, когато изпитваш чувство на братски интерес към онова, което става в чуждата душа. Каквото и да откриеш в най-малките от твоите братя — било мнение или миросглед — там да търсиш и Мене.“

Така говори Христос за нашия мисловен живот — Христос, Който иска да разкрие Себе Си по нов начин на хората от двадесети век. Времето за това приближава. Хората не трябва да говорят по начина, по който го прави Харнак за Бога, понеже става дума по-скоро за бога Йехова, и нищо друго. Трябва да се знае: Христос е Богът на всички хора. Ние няма

---

⁹ Евангелие от Матей, глава 25:40

да Го намерим, ако останем егоистично привързани към нашите собствени мисли, а ще Го намерим само ако свържем нашите мисли с тези на другите хора, ако разширим интересите си и те обхванат с вътрешна толерантност всеки човек; само ако си кажем: „Поради факта, че съм се родил, аз съм човек с предразсъдъци. Само ако се родя отново с всеобхващащо братско чувство за мислите на всички хора, ще намеря в себе си импулса, който е истинският Христов импулс. Не трябва да гледам на себе си като на единствен източник за всичко, което мисля, а да намеря себе си, чак до дълбините на моята душа, като член на човешкото общество.“ — Тогава, скъпи приятели, пред нас се отваря един път към Христос.

Това е пътят, който днес може да се определи като път към Христос чрез мисленето. Сериозното самоусъвършенстване, при което добиваме истинска представа и преценка за мислите на другите, а също и за поправяне на предразсъдъците в нас — това трябва да предприемем като една от сериозните задачи в живота. Ако хората не започват работа по тази задача, ще изгубят пътя към Христос. Това е днешният път на мисленето.

Другият път е на волята. Тук също хората са доста пристрастени към лъжовен път, който не води към Христос, а далече от Него. И в това друго царство [на волята] ние отново трябва да намерим пътя към Христос. Младите все още съхраняват някакъв идеализъм, но като цяло днешното човечество е сухо и прозаично. Хората даже се гордеят с това, което често се нарича „практичен подход“, макар този израз да се използва в тесен смисъл. Днешното човечество не харесва идеалите, които бликат от извора на духа. Младите все още имат тези идеали. Никога по-рано животът на по-възрастните не се е отличавал толкова рязко от живота на младите, както е това днес. Липсата на разбиране между човешките същества всъщност е главният белег на нашето време.

Вчера говорих за дълбоката бездна, която съществува между пролетариата и средната класа. Същото е при възрастните и младите — колко малко те се разбират взаимно в наши дни! Това е нещо, което се налага да разгледаме най-сериозно. Можем да опитаме да разберем младежта на базата на нейния идеализъм — да, това би било чудесно — но днес се правят усилия за задушаване на идеализма у младите хора. Целта е това да се постигне, като лишават децата от имажинативното образование, което идва с приказките и легендите; от всичко, което ни откъсва от сухите външни възприятия.

Както и да е — няма да е толкова лесно да се изкорени от младите хора техният младежки, естествен, вроден идеализъм! Но какъв е този младежки идеализъм? Това е красиво нещо, велико нещо — но не е редно той да бъде достатъчен за човешките същества, тъй като младежният идеализъм всъщност е обвързан с *Ex Deo Nascimur*, с онзи аспект на божественото, който е идентичен с принципа на Яхве. А това е точно онова, с което не трябва да се задоволяваме сега, след като стана Мистерията на Голгота на земята. Необходимо е и нещо повече — идеализмът трябва да извира от вътрешното развитие, от самоусъвършенстването.

Освен вродения идеализъм на младежите, трябва да се погрижим човешкото общество да придобие и нещо друго — а именно един придобит идеализъм: не само идеализъм, който извира от инстинктите и ентузиазма на младите, а такъв, който се подхранва и добива от собствената инициатива на човек; такъв, който няма да избледнее с отиващата си младост. Това е нещо, което отваря пътя към Христос, защото това също е нещо, което придобиваме през живота между раждането и смъртта.

Почувствайте огромната разлика между инстинктивния идеализъм и придобития идеализъм! Почувствайте разликата между младежкия ентузиазъм и ентузиазма, който извира от утвърждаването на духовния живот и може да проблясва отново и завинаги, защото сме го направили част от душата си — направили сме го независимо от нашето физическо съществуване. Тогава ще разберете добре този втори тип идеализъм, който не е просто идеализмът, който ни е вроден. Това е пътят към Христос чрез волята, който е различен от пътя на мисленето.

Днес не търсете абстрактни пътища към Христос. Търсете тези реални пътища. Стремете се да следвате пътя на мисленето, който се изразява в това, да бъдете вътрешно толерантни към мненията в човечеството като цяло; да развивате социален интерес към мислите на другите хора. Стремете се също да следвате пътя на волята — в него няма да се натъкнете на нищо абстрактно, а ще намерите неминуемата необходимост да развивате идеализма в себе си. И ако развиете този идеализъм, или ако го внедрите в образованието на младите — което е особено необходимо — тогава ще разполагате с нещо, което инспирира хората да не правят само онова, което външният свят ги подтиква да правят. От този идеализъм възниква подтик да се прави нещо повече от подбудите в сетивния свят — да се действа по дух.

Когато нашите действия извират от този придобит идеализъм, ние действаме в съгласие с волята на Христос, Който не дойде от световите над земята, за да върши само земни дела, а дойде на земята от по-висшите светове, за да осъществи свръхземна задача. Ние ще растем към Него само ако развием идеализма в себе си, така че Христос, Който представлява свръхземното в областта на земята, ще може да работи чрез нас. Само с помощта на придобития идеализъм могат да се разберат думите на Павел за Христос: „Не аз, а Христос в мен.“ Всеки, който отказва да развие този втори тип идеализъм чрез новораждане на неговата морална същност, може единствено да каже: „Не аз, а Йехова в мен.“ Но онзи, който култивира този втори идеализъм, а той трябва да бъде развиван, може да каже: „Не аз, а Христос в мен.“

Това са два пътя, чрез които можем да намерим Христос. Ако тръгнем по тях, вече няма да говорим по такъв начин, че речта ни да е изпълнена с лъжи. Тогава ще говорим за Христос като за дейната Божествената Сила в нашето новораждане — докато Йехова е Божествената Сила в нашето [земно] раждане.

Днешните хора трябва да се научат да правят тази разлика, защото тя е тази, която води до истинския социален усет, до истинския интерес към нашите събратя. Който развие придобития идеализъм в себе си, ще има любов към човешкия род. Можете да проповядвате колкото си искате от амвоните и да казвате на хората, че трябва да се обичат взаимно — това обаче е като да проповядваш на печка. И най-сладкодумните увещания няма да убедят печката да затопли стаята. Тя чудесно ще затопли стаята, ако я напълните с въглища — няма да има нужда да я поучавате, че е нейно задължение да сгрее стаята.

По същия начин можете да продължите да проповядвате на хората — любов, любов, любов — но това са кухи проповеди, празни приказки. По-добре правете усилия хората да изживеят новораждане на техния идеализъм — освен инстинктивния идеализъм, да придобият в душите си и един идеализъм, който се запазва през целия живот — и тогава... тогава ще разпалите топлина в душите и любовта на човека към ближните му.

Колкото повече идеализъм подхранвате в себе си, толкова повече вашият духовен живот ще се отдалечава от егоизма и ще се приближава към загриженост за другите хора.

И ако следвате този двоен път — пътят на мисленето и пътят на волята, които посочих пред вас във връзка с обновяването на християнството — има нещо, което неминуемо ще изживеете и ще откриете. От мисленето, което е вътрешно толерантно и проявяващо интерес към мислите на другите, и от волята да се помага безкористно на другите, която е в придобития идеализъм, пред нас се разкрива нещо. А то може да се опише само като подсилено чувство на отговорност за всяко действие, което извършваме.

Всеки, който е склонен да наблюдава внимателно развитието на душата си, ще почувства това чувство в себе си, ако следва тези два пътя. То е различно от всяко друго чувство, което изпитваме през обичайния живот извън тези два пътя — то е силно и чисто чувство на отговорност към всичко, което мислим и правим. Повишеното чувство на отговорност ни подтиква да кажем: „Мога ли да оправдая това, което правя или мисля, не само по отношение на непосредствените обстоятелства на моите живот и заобикаляща среда, но и в светлината на моята отговорност към свръхсетивния духовен свят? Мога ли да го оправдая в светлината на моето познание, че всичко, което правя тук, на земята, ще се запише за вечни времена в Акашовата летопис, откъдето неговото влияние ще се разпростре напред, далече напред в бъдещето?“

О, добре позната е за някои от нас — тази свръхсетивна отговорност към всички неща¹⁰! Тя действа като официално предупреждение за онзи, който търси двойния път към Христос — сякаш едно Същество стои зад човека, наднича зад рамото му и повтаря: „Ти не си отговорен само пред света около теб, но също и пред Божествено-Духовния свят, за всички твои мисли и всички твои дела.“

Но това Същество, което наднича зад рамото ни, което пречиства нашия усет за отговорността и което ни повежда по нов път — то е същото, което първо ни насочва към Христос, Който премина през Мистерията на Голгота. За този Христов Път, как може да бъде намерен и как ни се разкрива чрез Съществото, което току-що описах — за тези неща исках да ви говоря днес. Защото Христовият Път е най-интимно свързан с най-дълбоките социални импулси и задачи в нашата епоха.

---

¹⁰ Възгледът, че действията ни в даден живот оказват влияние в бъдещето, може да се срещне не само в древните Мистерии и днешните окултни течения, но и в античните външни паметници. Например Марк Аврелий Антонин (121-180 г.), римски император, описва на гръцки език своите стоически възгледи в книгата „Към себе си“ (Τὰ εἰς ἑαυτόν), където намираме прозрението: „Това, което правим в живота си, отеква във вечността.“

Лекция 3. Цюрих, 9 март 1919 г.

Истинска реалност и илюзорна реалност в социалния живот. Ясното различаване на живите истини от живите лъжи трябва да стане добре усвоено умение в душите на съвременните хора. Вътрешната връзка между духовно-културния живот и живота преди раждането. Политическата държава като пълна противоположност на отношенията между душите в духовния свят. Икономическият живот като сферата, в която се разгръщат импулсите, които човек запазва в живота след смъртта. Духовно-културният живот като лекарство за остатъците от антипатиите, които човек носи със себе си от престоя в духовния свят преди раждането. Троичното разчленяване на социалния организъм като единственото средство, в което намира изражение истинската реалност.

От огромно значение е начинът, по който определени хора се чувстват задължени да говорят в наши дни за настоящото положение на човечеството — това са хора, които поне опитват с помощта на чувствата и възприятията си да вникнат в сърцевината на социалните отношения. В тази връзка бих желал да ви прочета няколко изречения от едно обръщение, което Курт Айзнер¹¹ направи скоро преди смъртта си към група студенти в Базел. Може би някои от вас вече са чували неговото изявление, но то е извънредно важно за всеки, който иска да разбере симптоматичното значение на някои неща в наши дни.

„Нима не чувам и не виждам ясно,“ — казва той, като има предвид по-ранните изказвания в речта си — „че тези много силни копнежи търсят как да намерят проявление в нашия живот — но в същото време с тях идва и убеждението, че нашият живот, какъвто сме заставени да го водим днес, не е нищо друго, а творение на зъл дух! Представете си един велик мислител, който не знае нищо за нашето време, а живее например преди две хиляди години. Той може да фантазира как би изглеждал светът след две хиляди години — но и с най-богатото въображение той не би могъл да си представи светът, в който ние сме осъдени да живеем. Истината е, че сегашните условия са една велика илюзия в света, докато същината на нашите желания и копнежите на нашия дух са най-дълбоката и окончателна истина — и всичко извън тях е ужасно. Ние просто сме разменили съня с будността. Нашата задача е да се отърсим от прастарата илюзия за реалността в нашето сегашно социално положение. Да вземем например войната: можете ли да си представите човешка мисъл, която да причини такова нещо? Ако тази война не е била онова, което хората наричат реалност, тогава може би сме сънували, а чак сега се събуждаме.“

Само помислете — в своите опити да разбере днешното време този човек е принуден да използва концепцията за илюзията и да си зададе въпроса: Нима реалността, която днес ни заобикаля, не е по-точно да се нарече лош сън, отколкото истинска реалност? Имаме забележителен случай — замислете се и колко е типичен — на изцяло съвременен човек, който се смяташе за вестител на новата епоха и който разглежда външната сетивна реалност като един сън, като една обикновена Майя (илюзия) – твърде подобно на философията на индусите. И този човек е принуден от отделни събития в наше време да повдигне въпроса — няма значение в какъв смисъл, все пак го повдига — дали тази

---

¹¹ Курт Айзнер е роден на 14 май 1867 г. Баварски журналист и политик. След катастрофата от Първата световна война организира социалистическата революция, която съкрушава монархията и на нейно място се установява „автономна“ държава Бавария. Айзнер е министър-председател до убийството му на 21 февруари 1919 г., последвано от провъзгласяването на болшевишка съветска република, а по-късно Бавария става средище и на крайно десни движения.

реалност не е всъщност един сън! Да, общият смисъл на речта от Айзнер показва, че той използва нещо повече от голи фрази, когато казва, че съвременната реалност може да не е нищо друго, освен нещо причинено на човечеството от някакъв зъл дух.

Нека сега си припомним някои от многото неща, с които сме срещали душите си в хода на нашите антропософски занимания, и преди всичко факта, че като цяло ние не разглеждаме външната сетивна реалност като цялата реалност, а че над сетивното ние намираме свръхсетивното, което не позволява на сетивното да се нарича истинска, изчерпателна реалност. Този възглед обаче е само една малка искрица в потоците на съвременните мисли, които са дълбоко просмукани от материалистични идеи — и все пак виждаме как един човек като Курт Айзнер, който определено не беше влязъл в досег с тази искрица (не и през физическия живот), се намери принуден от съвременните факти да направи следното изненадващо сравнение: той сравни външната реалност, по-точно съвременните ѝ проявления, с една илюзия! Изправен пред съвременната действителност, той е подтикнат към признание, което той може да изрази само като се позове на истината, че външният сетивен свят е неистинен — с илюзорен характер.

Нека се занимаем по-дълбоко с многото неща, които нашето разглеждане на социалния проблем изправи пред душите ни през последните няколко седмици. Нека разгледаме как тенденцията на събитията от последното столетие все повече и повече кара хората да отричат действителността на духовния или свръхсетивния свят — така това отрицание, бихме казали, се е вкоренило в най-широки кръгове. Несъмнено има някои среди — бихте могли да възразите — в които много се говори за духовния свят; черквите са още многобройни, дори и винаги пълни, а в тях ехтят и думи, които претендират да ни запознават с духа. Освен това днес и снощи чувахте почти непрекъснато камбаните, които също би трябвало да са изражение на нещо, което във външния свят се смята за духовен живот. Но в тази връзка ние изживяваме и нещо друго. Ако днес се опитаме да разгласим онова, което Христос говори през нашата епоха, именно от последователите на старите религиозни общества идват най-яръстните атаки. Истинският духовен живот, който не се основава само на вярата или на старата традиция, а на непосредствените духовни открития от настоящето — това е нещо, което се търси само от съвсем, съвсем малко хора в наши дни.

От друга страна, нима съвременното човечество сякаш не е заставено — може би не от зъл земен дух, а от добър земен дух — да се замисли отново за духовната страна на битието? За това свидетелства фактът, че хората са заобиколени от такъв вид сетивна реалност, че един човек със съвременни възгледи е могъл да каже: „Това е като сън... Дори великият мислител отпреди две хиляди години нямаше да си представи облика на съвременната външна действителност.“

Както и да е, ето един съвременен човек, който стига до изграждането на представи, които не са обичайни в наши дни. Знам, че представите за реалността, които днес посочих за важни, са трудни за разбиране от много наши антропософски приятели. Но, скъпи приятели, вие не можете да се справите със съвременния живот, ако нямате волята да имате предвид тези представи. По какъв начин хората днес оформят мислите си в дадена област? Те държат един кристал в ръцете си: това е реален обект. Те взимат една роза, откъсната от стъблото, и по същия начин казват: това е реален обект. Те наричат и двата обекта реални в един и същ смисъл.

Учените от естествените науки, работещи в техните кабинети, лаборатории и клиники, говорят за реалността по такъв начин, че я приписват само на неща, които имат същата реалност като кристала или откъснатата роза. Но нима няма една очевидна и важна разлика във факта, че в продължение на дълги векове кристалът запазва от само себе си неговата форма на съществуване? Розата, която е откъсната от стъблото, изгубва формата си за много по-кратко време; тя умира. Тя няма същата степен на реалност, каквато има кристалът. Ако отскубнем от почвата самото стъбло, то също няма да има същата степен на реалност, каквато щеше да има, ако беше останало свързано със земята. Това ни показва, че трябва да разглеждаме обектите по доста различен начин от обичайните повърхностни наблюдения в наши дни. Не можем да говорим за розата или за стъблото на розата като за реални обекти. За да говорим за реалност в пълния смисъл, трябва да вземем цялата земя предвид — и тогава да говорим за розовите стъбла и розовите цветчета като своеобразна коса, която пониква от тази реалност!

По този начин вие разбирате, че сетивната реалност включва обекти, които престават да бъдат реални в пълния смисъл на думата, ако се отделят от тяхната основа. Именно тук, в тази велика илюзия, в проявленията на външната реалност трябва да търсим онова, което е истинска реалност.

Грешки от типа, който описах, днес са често срещани в наблюденията на природата. И всеки, който прави такива грешки и е свикнал с тях заради многовековен навик, ще се намери пред изключителната трудност да мисли върху социалните въпроси по начин, който съответства на реалността. Това е огромната разлика между човешкия живот и природата: всичко в природата, което вече няма пълната реалност — например откъснатата роза — то започва да умира. Да, нещо може да изглежда външно като реалност, но да не е реалност: външният облик е една лъжа. А ние много лесно можем да включим в реалността на социалния живот нещо, което всъщност не е реалност. Само че тогава това нещо не е задължително да увехне веднага. По-напред то ще се превърне в източник на болки и мъчения за човечеството.

Затова нищо не може да доведе до изцеление на човечеството, ако по-напред не е изпитано и обмислено в контекста на цялата реалност — и чак след това да е посадено в социалния организъм. Няма да е само прегрешение спрямо социалния ред, а ще е грях и спрямо истината, ако занапред, да речем, се запази погрешният възглед, че човешката работна сила (често съм говорил тук за това) може да се продава като всяка друга стока на пазара. Това действително може да се представи като верен възглед, но резултатът от него са болки и страдания за човешкото общество. А тази заблуда води също до сътресения и революции в икономическия живот.

Обобщено, за днешните хора трябва да стане разбираема мисълта, че не всичко, което на външен вид изглежда като реалност — когато ни се разкрива в определени граници — несъмнено е истинска реалност; то може да е жива лъжа. А тази разлика между живите истини и живите лъжи е нещо, което би трябвало да пусне дълбоки корени в днешните човешки умове. В колкото повече хора трайно се настани този възглед, толкова повече ще се пробужда и чувството: „Ние трябва да търсим тези неща, които не са лъжи, а живи истини... А по този начин възможно най-скоро и социалният организъм ще възвърне здравето си.“ Какво трябва да добавим към всичко това?

Необходимо е и нещо друго, за да прозрем истинската или частично видимата реалност на даден външен обект. Представете си едно същество, което идва от планета с различна

организация от нашата — това същество никога не би могло да направи разлика между една роза, растяща от стъбло, и един кристал. Ако поставим един кристал и една роза пред него, то като нищо може да повярва, че тяхната реалност е от едно и също естество. И то без съмнение ще се изненада, когато забележи, че розата скоро повяхва, докато кристалът остава същият. Тук, на земята, ние знаем къде сме изправени пред лицето на реалност, защото имаме поглед върху живота на нещата за продължителни периоди.

Но не винаги е възможно да се отличи истинската реалност по същия начин като с розата. През живота се натъкваме на обекти, които изискват от нас по-напред да създадем една основа за нашата преценка, ако искаме да разберем тяхната истинска реалност. Що за основа е тази — особено по отношение на социалния живот?

В предходните две лекции говорих за тази основа, а днес ще добавя нещо повече. Знаете от моите книги какви описания съм дал за духовния свят — светът, в който човек живее между смъртта и следващото раждане. Известно ви е, че когато говорим за този живот в свръхсетивния, духовния свят, трябва да сме наясно за отношенията, които преобладават между отделните души. Понеже там човешкото същество е свободно от неговото тяло, то не е подвластно на физичните закони в света, в който живеем между раждането и смъртта. Така че говорим за силата или силите, които действат от една душа към друга. Можете да прочетете в моята „Теософия“ как в тази връзка можем да опишем силите на симпатия и антипатия, които действат между отделните души в онзи свят.

По особено вътрешен начин тези сили въздействат от една душа на друга. Антипатията настройва една душа срещу друга; чрез симпатията душите стават по-благоприятно разположени една към друга. От вътрешните изживявания на душите възникват хармонии и дисхармонии. Вътрешното изживяване на една душа, породено от вътрешното изживяване на друга душа, е това, което определя истинската връзка на свръхсетивния свят със сетивния. Това, което може да се изживее тук, във физическия свят през живота, е само отражение — нещо като избледнял остатък от онова изживяване в свръхсетивното.

Въпросното отражение обаче трябва да се разглежда в неговата истинска значимост. Можем да попитаме: „По какъв начин от социална гледна точка нашият живот тук, между раждането и смъртта, е свързан с нашия свръхсетивен живот?“ Оттук веднага се насочваме — както често правим при изучаване на необходимостта от троично разчленяване на социалния организъм — към средния член: а именно към политическата държава. Хората, които в нашата епоха размишляват върху политическата държава, винаги се стараят да разберат какво точно представлява тя. Още повече, че различните класови интереси в нашето време правят така, че всичко се струпва хаотично в държавата — без по-пълни познания е почти невъзможно да се каже дали държавата е реалност, или жива лъжа.

Има огромна разлика между възгледа на немския философ Хегел и твърде противоположния на Фриц Маутнер — автор на един философски речник. Хегел разглежда държавата повече или по-малко като Божие дело на земята. Фриц Маутнер казва: държавата е необходимо зло. Той смята държавата за зло, без което обаче хората не могат — нещо изисквано от социалния живот. Такива са заключенията на два съвременни духа, които влизат в остро противоречие.

Поради факта, че много от онова, което по-рано е било инстинктивно, сега се надига в светлината на съзнанието, хора с най-различни мисловни нагласи опитват да оформят концепции как трябва да бъде устроена държавата и каква институция се очаква да бъде. А тези концепции придобиват и най-разнообразни форми. От една страна, имаме благочестивите овце, които отказват да разберат какво представлява държавата, но искат да я представят така, сякаш за нея не може да се говори много, а има само много за оплакване. От друга страна, имаме онези, които искат радикално да променят държавата, така че хората да получават от нея задоволителни условия на съществуване. Затова възниква въпросът: „Как можем да добием представа какво в действителност е държавата?“

Ако някой наблюдава безпристрастно какви са връзките между отделните хора в контекста на държавата, а след това го съпостави с онова, което представляват връзките между отделните души в живота след смъртта (както ги описах преди малко), тогава и само тогава човек може да придобие представа за реалността в държавата — за нейната потенциална реалност. Както всяка връзка в живота след смъртта възниква от изначалните сили на симпатия и антипатия в човешката душа и живее в най-съкровения дълбини на душата, така всичко, което се изгражда между хората чрез политическата държава, живее изцяло външно, основава се на външен закон, лежи на външен ред, според който хората са поставени в отношения едни с други.

И ако вникнете правилно в тази мисъл, ще разберете, че държавата представлява точно противоположното на свръхсетивния живот. И това, тази политическа държава, става толкова по-завършена за себе си, колкото повече изпълва своята противоположна роля: колкото по-малко включва в структурата си нещо, което принадлежи на свръхсетивния живот, толкова повече тя обединява само външните връзки между хората — тези, при които всички хора са равни с оглед на закона. Все повече и повече се проникваме от следната истина: изграждането на държавата се състои именно в обхващането на само онова, което принадлежи в нашия живот между раждането и смъртта, само на онова, което принадлежи към нашите най-външни отношения.

Но тогава трябва да се запитаме: „Ако държавата отразява свръхсетивния живот само като негова противоположност, по какъв начин свръхсетивното намира пътя към всичко останало в нашия сетивен живот?“ В предишната лекция говорих за това от различна гледна точка. Днес се налага да добавя, че антипатиите, които имаме в свръхсетивния свят между смъртта и раждането, имат определени остатъци — и ние ги носим със себе си във физическото ни съществуване. Работата срещу тях във физическия живот е всичко, което живее в тъй наречения духовен живот, в духовната култура. Те са това, което обединява хората в религиозни общества, или в други духовни общества, така че те да могат да противодействат срещу антипатиите, които са донесени от живота преди раждането.

Цялата ни духовна култура трябва да се обяснява отделно, тъй като отразява нашия предприеман живот и в известен смисъл подготвя човечеството за живота в свръхсетивния свят, като в същото време се явява и нещо като лекарство за антипатиите, които донасяме от свръхсетивния свят. Затова е толкова отвратително, когато някои хора предизвикват разколи в духовния живот, вместо да работят за единение — преди всичко в духовния живот. Остатъчните антипатии бушуват в дълбините на човешката душа и пречат за постигането на онова, което трябва да е основната цел: истинската духовна хармония, истинското духовно сътрудничество. Точно там, където това трябва да преобладава,

откриваме възникването на секти. Разколите и сектантството в действителност са отражения на земята от антипатиите, които са свързани с произхода на целия духовен живот и за които духовният живот би трябвало да послужи като лекарство.

Ние трябва да знаем, че духовният живот е нещо, което има вътрешна връзка с живота ни преди раждането — има известна родствена връзка с него. Като имаме това предвид, трябва да опитваме да организираме духовно-културния живот като свободен [самостоятелен] живот — той трябва да е извън областта на политиката, която в този смисъл не е отражение, а пълна противоположност на свръхсетивния живот. И ще можем да изградим концепция за реалното в политическата държава и в духовно-културния живот само тогава, когато вземем предвид както свръхсетивния живот, така и сетивния живот. Двете заедно образуват истинската реалност, докато само сетивният живот не е нищо повече от илюзия.

Икономическият живот има доста различна характеристика. В икономическия живот отделният човек работи за останалите. Той работи за другите, защото, също като останалите, намира изгода да го прави. Икономическият живот извира от потребностите и се изразява в различни дейности, които служат за задоволяването на обичайните естествени нужди на човешките същества на физически план — включително на по-деликатните, но по-инстинктивни потребности на душата. И в рамките на икономическия живот съществува несъзнателно развитие на нещо, чието влияние продължава отвъд смъртта.

Хората работят един за друг заради егоистичните нужди на икономическия живот. От глъбините на тази работа израстват семената на определени симпатии, чиято съдба е да разцъфнат в душите ни през живота след смъртта. И затова, както духовно-културният живот е нещо като лекарство за остатъците от антипатиите, които носим от живота преди да се родим, така в дълбините на икономическия живот расте семето за симпатиите, които ще развием след смъртта.

Ето още един аспект по пътя, който ни помага чрез знанията за свръхсетивния свят да разбираме необходимостта от троично разчленяване на социалния организъм. Със сигурност никой не може да достигне тази гледна точка, освен ако не положи усилия да се запознае с духовно-научните основи на познанието за света. Но за всеки, който положи такива усилия, ще става все повече и повече очевидно, че здравият социален организъм трябва да се разчлени на тези три области, тъй като всяка от тези три области имат своята доста особена връзка със свръхсетивния свят. Както казах по-рано, само когато обединим свръхсетивния свят и сетивния, получаваме истинската реалност.

Но вижте сега — никой през последните няколко века не говори за тези взаимовръзки във външния свят, които се проявяват в културния живот, политическия живот и икономическия живот. Хората отдавна буксуват в старите традиции, без дори да ги разбират. Те са изгубили навика да предприемат прекия път към духовния свят чрез активен духовен живот, за да могат да потърсят там светлината, която е в състояние да освети физическата реалност — за да може тази реалност да бъде опозната правилно за пръв път. Водещите кръгове на човечеството поощряват този бездуховен живот. И по този начин зейва огромна бездна между социалните класи — бездна, която лежи в основата на съвременния живот и която не можем лениво да пренебрегваме.

Може би ще ми позволите отново да напомня как, преди да дойдат юли и август 1914 г.¹², хората от управляващите класи — бившите управляващи класи — имаха навика да възхваляват степента на развитие, която беше достигнала нашата тъй наречена цивилизация. Те говореха как мисълта можела да се носи като стрела през огромни разстояния с помощта на телеграфа и телефона, както и за другите бляскави постижения на модерната техника, която културата и цивилизацията бяха издигнали на такова високо ниво. Но тази култура, тази цивилизация вече препускаше към бездната, заради която се стигна до днешните страховити катастрофи.

Преди юли и август 1914 г. политиците на Европа, особено онези на Централна Европа — това може да се установи и от външните документи — безброй пъти декларираха: „При сегашните условия мирът в Европа е гарантиран за дълго време.“ Това беше казано буквално по този начин от политиците в Централна Европа, най-вече в партийните им речи. Мога да ви посоча изказвания, направени чак през месец май 1914 г., в които се твърдеше: „Благодарение на нашата дипломация, връзките между държавите бяха заздрави, което ни дава основания да вярваме в дълготрайния мир.“ Това е от май 1914 г.!

Но всеки, който по онова време можеше да види отвъд тези връзки, говореше по друг начин. В лекциите, които изнесох във Виена преди да започне войната (вижте „Вътрешната същност на човека и живота между смъртта и новото раждане“¹³), аз повторих онова, което често бях казвал в течение на предходните години: Живеем наред нещо, което може да се определи само като раково социално заболяване, карцинома на социалния организъм. Тази карцинома, тази язва, както се очакваше, в един момент се усложни и се превърна в онова, което хората наричат Световна война.

По онова време, разбира се, моето изказване — ние живеем в карцинома, социална язва — за повечето хора беше просто начин на изразяване, една фраза, тъй като Световната война беше още в бъдещето. Хората си нямаха понятие, че танцуват в кратера на надигащ се вулкан! Същото е и при много хора в наши дни, ако им обърнеш внимание към другия вулкан — а определено има такъв — който се намира във всичко онова, което сега произлиза от социалния въпрос, както не отскоро го наричат. Понеже хората много обичат да спят пред лицето на реалността, те не могат да забележат в тази реалност онези сили, които единствени я превръщат в истинска реалност.

Виждате ли, ето защо е толкова трудно да се обясни на днешните хора кое е толкова необходимо — да им се обясни идеята за троичното разчленяване на социалния организъм и нуждата от този здрав троичен ред! Кое е това, което отличава мисленето, водещо към изискване за троичен социален ред, от другите начини на мислене? Другото мислене идва от опитите да се теоретизира кой би могъл да бъде най-добрият социален ред в света и какво трябва да се направи, за да се постигне. Сега забележете колко различен е начинът на мислене, който се основава на троичния ред на социалния организъм! Няма смисъл тук да се питаме: „Кой е най-добрият начин да се уреди социалният организъм?“ Ние започваме от реалността, като питаме: „Какви трябва да са взаимоотношенията на самите човешки същества, за да могат да са свободни членове на

---

¹² Има се предвид началото на Световната война.

¹³ Вижте Събрани съчинения 153.

социалния организъм и да са в състояние да работят заедно за онова, което е правилно и справедливо?“

Този начин на мислене има предвид не някакви теории или социални догми, а човешките същества. Ние казваме: „Нека хората се намерят в условията на троичен социален ред и самите те ще кажат как трябва да се организира.“ Това мислене апелира към действителни човешки същества, а не към абстрактни теории или социални доктрини.

Ако някой живее напълно сам, никога няма да развие човешка реч — човешката реч се проявява само в социално общество. По същия начин, ако някой живее сам, не може да придобие социално мислене; той няма да има никакви социални възприятия и социални инстинкти. Само в правилно устроено общество е възможно да се изгради социален живот, съобразен с нашата епоха.

Но има сериозни препятствия за всичко това. Заради възхода на материализма през последните векове, хората се отдалечиха от истинската реалност. Те се отчуждиха от нея и станаха самотни във вътрешния си живот. А най-самотни от всички са онези, които бяха изтръгнати от връзката с техния живот и попаднаха между чука и наковалнята: от едната страна е фабриката, от другата — бездушният капитализъм. Човешката душа действително се превърна в пустиня. Но в тази пустиня се мъчи да оцелее всичко онова, което може да произлезе от дадения човек. А то включва вътрешни мисли, вътрешни откровения от свръхсетивния свят, а също и видения, които хвърлят светлина във външната природа.

Само когато сме съвсем сами, когато сме оставени изцяло сами на себе си, сме най-добре разположени душевно към цялото познание, което отделният индивид може да придобие за връзките му със света на природата и онзи на духа. Противоположно на това имаме всичко, което трябва да произтича от социалното мислене. Само ако успеем да разберем това, ще си съставим точна представа за голямото значение на отрязъка от време, в който живеем. Беше необходимо в хода на земната еволюция хората да имат това изживяване на самотата, за да могат от тази самота на душата да развият духовния живот. И най-самотните измежду всички бяха великите мислители, които — по всичко личи — живееха в абстрактни висоти и от там търсеха пътя към свръхсетивния свят.

Но, разбира се, хората не трябва да търсят само пътя към свръхсетивния свят и света на природата. Те трябва да намерят и пътя, който обединява тяхното мислене със социалния живот. Социалният живот обаче не може да се развие в самота, а само чрез действителен живот с други хора. А самотните индивиди, които се появиха в нашата сегашна епоха, не бяха добре пригодени за социално мислене. Точно когато такива хора искрено искаха да изработят нещо смислено от вътрешния си живот, плодовете на техния вътрешен живот се оказаха анти-социални, те не бяха изобщо социални! Наклонностите и страстните желания на днешното човечество са следствие от духовните сили, които са свързани със самотата — те се насочват в погрешна посока от съкрушителното влияние на ариманическия материализъм.

Важността на този факт се откроява ясно, ако се запитаме нещо, което много хора намират за ужасно. Да предположим, че някой пита: „Какво разбираш под «болшевизъм»?“ Повечето хора ще кажат: „Ленин, Троцки.“ Обаче аз мога да ви посоча един болшевик, който вече не е между живите — това е не друг, а немският философ Йохан Готлиб Фихте. Навярно много сте слушали за идеализма на Фихте, за духовния

му начин на мислене. Но вие ще разберете по-добре Фихте само ако се запознаете с възгледите му, описани в *Geschlossenen Handelstaat* („Затворената национална икономика“), която днес може да се купи много евтино. Прочетете как Фихте си представя социалната подредба на човешките маси и направете сравнение с трудовете на Ленин и Троцки — ще откриете забележително единомислие. Тогава ще станете по-критични към външните твърдения и преценки, като неминуемо ще се запитате: „Какво се крие зад всичко това?“ И ако опитате да разгледате въпроса по-отблизо и направите основни проучвания, ще се натъкнете на следното.

Да предположим, че опитвате да си изясните конкретната духовна нагласа на най-радикалните съвременни хора и че полагате старание да вникнете в душите на Троцки и Ленин, в техните начини на мислене и мисловни форми — тогава ще попитате: „Какво да мислим за тези мъже?“ Отговорът, който получавате, е: По-напред си ги представете в различна социална среда, а след това си ги представете отново в нашия социален ред, в нашия социален ред, който се е развил в светлината — или по-точно в мрака, в сянката — на материализма от последните векове. Замислете се — ако Ленин и Троцки живееха в различен социален ред, какви щяха да станат, в случай че техните духовни сили се разгръщаха по доста по-различен начин? Задълбочени мистици! При една религиозна атмосфера съдържанието на такива души можеше да се развие в посока на дълбок мистицизъм. В условията на днешния материализъм развитието им стана такова, каквото го знаете.

Разгледайте *Geschlossenen Handelstaat* на Йохан Готлиб Фихте: Виждаме социалния идеал на един човек, който най-искрено се стремеше да върви нагоре по пътя на познанието. Мисленето му постоянно клонеше към свръхсетивния свят. Когато обаче се породило желанието му да си изгради и социален идеал, това всъщност беше един чист импулс на сърцето, човешкото сърце. Но същото това нещо, което ни служи да търсим вътрешно най-високите идеали на познанието, се превръща в пречка, ако искаме да го приложим в социалния живот; прави ни неспособни да развием социален начин на мислене. При духовния път, предприет и от Фихте, човек трябва да върви сам. Социалното мислене трябва да се развива в общество с други човешки същества. Задачата на социалния мислител е преди всичко да вземе под внимание по какъв начин да се устрои социалният ред, така че хората да работят заедно за изграждането на социален живот от непосредственото изживяване на социалното братство.

Затова аз никога не казвам на хората: „Ето как трябва да организирате средствата за производство като частна собственост или средствата за производство като обществената собственост.“ По-скоро съм склонен да кажа: „Опитайте да работите за обособяването на трите члена в социалния организъм. Тогава движенията на капитала ще се регулират от духовната сфера и ще се съчетават с човешките права от политическата сфера. Тогава духовният живот и правовият живот ще протичат заедно с икономическия живот по един по-добър начин. И тогава ще настъпи такава социализация, която в съответствие с определени концепции в правото ще гарантира, че онова, което човек придобива в излишък на неговите собствени нужди като потребител, непрекъснато ще преминава в духовната сфера. Така то се завръща отново в духовната сфера.“

В наши дни този ред се прилага само за интелектуалната собственост, където не смушава никого. Един човек не може да запази своята духовна собственост за потомците си за по-дълго от определен период — най-много тридесет години след неговата смърт. След това

тя става обществена собственост. Трябва само да вземем това като един възможен модел за възвращаемост на всичко, което е произведено от усилията на даден индивид, всъщност на всичко, което се използва от капиталистическата система — един модел за възвращаемостта на всичко това в социалния организъм. Въпросът тогава е само: „Как ще се разпределя всичко това?“ На такива части, които ще са справедливи спрямо непосредствените духовни и индивидуални способности на заинтересованите човешки същества: това ще е въпрос за духовната сфера. Хората ще я организират така, ако са правилно поставени в условията на социалния ред. Ето какво се влага в този начин на мислене.

Във всяко столетие — бих казал — тези неща трябва да се прилагат различно; при такава организация решенията не са валидни за вечни времена. Но нашата епоха е свикнала да разглежда всичко от материалистична гледна точка и затова вече нищо не се вижда в правилната светлина. Често съм изтъквал, че в наши дни работната сила се е превърнала в търговска стока. Обичайните договорености за заплатата се основават на това схващане; те са следствие от схващането, че работната сила е като стока на пазара, като се оценява според количеството работа, която работникът върши за работодателя.

Здрави отношения ще възникнат само при следните условия: Договореностите в никакъв случай не трябва да се правят на базата на количеството работа. Работата трябва да се разглежда като въпрос на правото — да се регламентира от политическата държава. А трудовият договор трябва да се основава на разпределението на произведените стоки между работниците, извършващи физически труд, и работниците, извършващи духовен труд. Такъв трудов договор може да се основава само на произведените стоки, а не на взаимоотношенията между работниците и работодателя. Това е единственият начин нещата да се поставят на здрава основа.

Хората питат: „Откъде идват социалните злини, които са свързани с капитализма?“ Казват, че тези злини идвали от капиталистическата икономическа система. Но никакви злини не могат да дойдат от една икономическа система — те идват преди всичко от това, че нямаме истинско трудово право, което да защитава труда на хората; и от това, че не забелязваме как начинът, по който отказват справедливия дял на работниците, е равносilen на жива лъжа. Но на какво разчита това? Не на организацията на икономическия живот, а на факта, че социалният ред позволява несправедливо възнаграждение на отделни работодатели за сметка на работниците. Разпределението на дейностите би трябвало да се прави на базата на стоки, тъй като те са общите продукти от работата на работниците, извършващи духовен [в т.ч. интелектуален] труд, и работниците, извършващи физически труд. Но ако вие използвате личното си положение, за да отнемете нещо от някого, което не би трябвало да му отнемате, какво правите? Вие го лъжете, възползвате се от него! Човек трябва само да погледне тези обстоятелства право в очите, за да осъзнае, че бедите не са в капитализма, а в злоупотребата с духовни възможности.

Ето как се установява връзката с духовния свят. По-напред излекувайте социалната среда, така че да не се позволява на интелектуалните сили да се възползват от работниците — по този начин ще донесете здраве за социалния организъм като цяло. Важното е да разгледаме правилно и справедливо всички неща.

За да разберем това, се нуждаем от принцип на справедливост. Днес сме достигнали до един етап на развитие, при който принципите на справедливост могат да се извличат

само от духовния свят. Отново и отново трябва да се посочва, че в наши дни не е достатъчно да продължаваме да обявяваме: „Хората трябва да възвърнат вярата си в духа.“ О, днес има много проповедници, които с готовност говорят за необходимостта от вярата в духа! Но доникъде не стигаме, когато хората просто казват: „За да се излекуваме от нездравословните условия в нашето време, хората трябва да загърбят материализма в полза на духа.“ — Не, голата вяра в духа днес не води до никакво изцеление!

Колкото си искат проповедници могат да тръгнат из страната да повтарят отново и отново: „Хората трябва да се обърнат към себе си“ или „Христос някога беше грижа само за личния живот на човека, сега Той трябва да влезе в социалния живот“. — С такива изказвания не се постига абсолютно нищо! Защото важното днес не е просто да вярваме в духа, а дотолкова да сме изпълнени с духа, че чрез самите нас духът да се влива директно в сетивния свят. Днес е безсмислено да се казва: „Вярвай в духа.“ Необходимо е да се говори за духа, който действително може да овладее външната реалност и може действително да посочи как да бъде осъществено обособяването на социалния организъм в отделни членове. Причината за бездуховната същност на настоящето не е само в това, че хората не вярват в духа, а също и в това, че те не могат да достигнат такава връзка с духа, която ще позволи на духа истински да организира материалния живот.

Колко много хора има днес, които мислят, че е напълно оправдано да кажат: „О, в материалното съществуване няма нищо духовно — човек трябва да се оттегли от него: нашето задължение е да се оттеглим от материалното съществуване към напълно самостоятелния духовен живот.“ Ето я физическата реалност: взимате си отпуска от работа, после седате в стаята за медитации и се изстрелвате към духовния свят. Два чудесно разграничени живота, поддържани елегантно отделно един от друг! Това обаче не води наникъде днес.

Това, което се иска днес, е духът така да нарасне и да се засили в човешките души, че да не се проявява само в разговорите как хората да бъдат благословени и спасени, а да проникне и в онова, което трябва да направим на физически план — да позволим на духа да се влива и да прониква външната реалност. Да говорят повърхностно за духа — това е лесно за човешките същества. И в тази връзка много хора залитат към странни противоречия. Героят в пиесата на Анценгрубер, който отрича Бога, може да ни послужи за илюстрация. Особено показателно е, че той отрича Бог с думите: „Колкото е вярно, че има Бог на небето, толкова аз съм атеист.“ Такива самопротиворечиви хора — макар да не са в чак такъв карикатурен вид — съвсем не са рядкост в наши дни. Но доста често се говори по този начин: Колкото е вярно, че има Бог на небето, толкова аз съм атеист!

Всичко това ни носи поредното предупреждение да не мислим само за вярата в духа, а преди всичко да опитваме да осъществим такава среща с духа, че той да ни даде сили да виждаме нещо повече от ограничената реалност в материалния, външния свят. Тогава действително хората ще престанат да използват думата „дух“, „дух“, „дух“ във всяко изречение. Тогава човек ще докаже от начина, по който гледа на нещата, че ги вижда в светлината на духа. Това е важното днес: Хората трябва да виждат нещата в светлината на духа, а не само да продължават да говорят за духа.

Необходимо е правилно да разберете това, за да не може антропософската Духовна наука постоянно да се припознава с всичкото онова говорене за духа, което е толкова разпространено в наши дни. Отново и отново се случва, когато някой неделен

проповедник от светски тип е говорил по-добре от обикновено, някой да казва: „Той говори досущ в духа на Антропософията!“ Истината е, че в повечето такива случаи той всъщност говори напълно противното на Антропософията! Това е място, което се нуждае от вашето внимание; то е важно.

Всеки, който разбира това, лесно ще разбере и защо едно изказване като онова на Курт Айзнер е особено ценно — то е, бих казал, изказване с предчувствие за трагичната му смърт — защото ни въздейства като изповед: „Честно казано, не вярвам сериозно в свръхсетивното — поне нямам желание да му отделям голямо внимание. Тези, които говорят за свръхсетивното, определено винаги са казвали, че реалността, която обхващаме тук с нашите сетива, е само половината реалност — тя е като илюзия! Но със сигурност съм готов да изследвам формата, в която сетивна реалност се проявява в съвременния социален живот — и тогава на мен тя наистина ми изглежда като същинска илюзия! Резултатът е, че човек е принуден да си каже: Тази реалност очевидно е изобретение на някакъв зъл дух...“

Безспорно една достойна за внимание изповед! Но нима не е възможно да е обратното? Не е ли възможно тази трагична, ужасяваща дрежа, с която се разкрива съвременната реалност на човечеството, да е дело на един добър дух — дух, който ни дава образователен урок, като ни подканя да търсим в лошия кошмар всичко онова, което е истинската реалност и включва сетивното и свръхсетивното? Не трябва да приемаме изцяло песимистичен възглед за настоящето. От това настояще можем да извлечем и силите, с които да намерим дадено обяснение за смисъла от сегашното положение.

Тогава ние никога няма да позволим да се ограничим в сетивния свят: ние ще се чувстваме подтикнати да намерим пътя в него, който води към свръхсетивното. Всеки, който отказва да търси този път, несъмнено няма да стигне далеч в мислите си и ще каже: „Тази реалност е дело на някакъв зъл дух!“ Но онзи, който развие уменията да се повдига над тази реалност към една духовна реалност, ще може да говори и за образованието, което ни се дава от един добър дух. И въпреки всичко, което виждаме около нас в наши дни, ще съхраним убеждението си, че човечеството ще намери спасителния изход от сегашната си трагична съдба. Но, разбира се, трябва да се придържаме към ясното условие, което изисква да работим заедно за социалното изцеление.

Това исках да добавя към онова, върху което говорих наскоро.

—